

**АКТУАЛІЗАЦІЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ
СПІВВІДНОШЕННЯ «РАЦІОНАЛЬНОГО» ТА
«ЧУТТЕВО-ЦІННІСНОГО» В ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНО-
АНТРОПОЛОГІЧНІЙ ДУХОВНІЙ ТРАДИЦІЇ**

Духовність — це така якісна риса особистості, яка базується на самосвідомості та іманентно ввімкнутій в себе ціннісній орієнтації. Саме таке діалектичне поєднання (або ж навпаки його порушення, та наслідки його порушення) цікавлять філософсько-гуманістичне пізнання з багатьох підстав: **по-перше**, в зв'язку з пошуком відповіді на нагальні практичні питання: що відбувається сьогодні в духовному житті людства насправді: криза, надлом, скрута, чи може ще щось інше; **по-друге**, в зв'язку з з'ясуванням питання, що втрачено сьогодні, якщо втрачено: сама духовність, чи можливо засоби пояснення (розуміння) духовності; **по-третє**, в зв'язку з з'ясуванням залежності розуміння бездуховності від гуманістичного тлумачення духовності, як гармонії людського життєздійснення, розумінням співвідношення понять «свідомість» — «свідоме»; **по-четверте**, в зв'язку з визначенням духовних перспектив людства та особистості; і, нарешті, **по-п'яте**, в зв'язку з перманентністю,

традиційністю та нетрадиційністю пізнавальних пошуків щодо феномена духовності, які повинні відповісти на питання, чи поповниться новими здобутками пізнавальна скарбниця про людський дух, якщо продовжувати не помічати сьогоденну кризу антропологічного раціоналізму, який пов'язав себе з пізнаванням лише надводної частини айзбергу духу, а не з його діалектичною цінністю, гармонійністю, не з його «імплікативним» дном, яке може залишатися в різні епохи інваріантним (незмінним), але не втрачає себе як «ентелехію» — творящу силу.

Більшість колізій в екзистенціально-антропологічній духовній традиції ХХ ст. побудована на прагненні одних філософів усунути протиріччя між матеріальним та духовним буттям людини, інших — на прагненні довести до абсурду натуралізм, або суб'єктивізацію життя людини.

Але об'єктивність потребує наголошення не тільки на несумісності думок, а й на бажанні та намаганнях осмислити життя людини в умовах сучасного науково-технічного та матеріального прогресу в співвідношенні з духовним людським удосконаленням чи духовною деградацією.

Адже саме ХХ століття, як ніяке інше, демонструє заперечення «суверенності індивіда, як повноти свого земного здійснення».

Традиція просвітницького гуманізму репрезентує сьогоднішній духовній ситуації духовне оновлення реставраційного характеру. Але ж існуюча загальна грамотність, наука не мають ключа від того імплікативного дна та системи цінностей, про які йшлося вище і які, наприклад, в українській духовній традиції дістали назву «екзегези», «серця» та ін. Наука завжди апелює до свідомості. А свідомість і свідоме далеко не одне й теж. Свідоме не можна звести тільки до наукового раціо, або ж до політичної, релігійної, естетичної свідомості. Свідоме — це, мабуть, гармонійна свідомість та ціннісно «змальована» свідомість. Людська духовність не зведена лише до наукової істини, а вмикає людину в цілокупний об'єм культурного досвіду людства, а не лише в центр об'єктивних зв'язків предметно-матеріальної дійсності. Виникає певне протиріччя між наукою та духовністю. Чому? На мою думку тому, що духовні цінності часто розглядаються як належність буденної свідомості, як щось відносне, релятивно суб'єктивне, не відображаюче об'єктивності світу. А шкода. Бо саме в моральних та естетичних почуттях, свідомості природна реальність переживається в єдності з людською суб'єктивністю. Крім того, людина часто впадає в духовний гріх не стіль-

ки завдяки голові, скільки часто-густо завдяки пристрасті. Тому гріхи не завжди підвласні розумові, свідомості. Не існує науки, яка б могла відвести людину від гріха. А якщо заперечити цьому, то треба відшукати науку, яка вираховувала б на сьогодні коефіцієнт людської гідності та благородства духу. Більш того, існують такі людські діяння, що ніякий вчений з аршинним лобом ніколи їх не вирішить (скажімо, кохання):

Для екзистенціально-антропологічної ж духовної концепції не існує наукових проблем. Об'єктом своїх роздумів вона робить людську вселенську суб'єктивність, охоплюючи тим самим і останніх романтиків сьогодення, і його циніків та розтлителів душі і тіла, для яких не існує ні законів держави, ні законів честі, яка подекуди стає запорукою власного життя та життя близьких.

Прискорене падіння ціни людського життя, як каже Б. Васильєв, прямо залежить сьогодні від науково обгрунтованої ціни на хліб. Чим дорожче хліб, тим дешевше життя. До речі, декілька слів відносно романтиків, циніків і їм подібних. За наслідками соціологічного опитування київської молоді на предмет ціннісних орієнтацій було з'ясовано, що всього 7% молодих людей веруються моральнісними загальнолюдськими цінностями, 28% — романтики, а решта — меркантильноспоживацькими цінностями.

Екзистенціально-антропологічна духовна традиція завжди має справу з осмисленням духовних абсолютів, проти яких не міг встояти навіть надзвичайний раціоналіст Гегель, який вмістив абсолютний дух в таку дискурсивну мудрість, яка передбачає зашифрований екзегетичний смисл, бо підмурами цієї мудрості є не тільки рацію, наука, а й філософія, теологія та мистецтво. Таким чином раціоналіст Гегель опиняється в межах діалектичної духовної традиції, тобто, розуміння духовного спрямування людського життя відповідно не тільки велінням розуму. Ще раніше це дуже помітно в філософії Й. Г. Гердера, який нехтує раціоналістичну програму пізнання людського духу просвітників, підкреслюючи дуже важливу роль народних мистецтв саме тому, що в них виражений цілісний дух народу. Не менш зацікавлено шукає цілісність духу І. Кант. Його турбують морально-етичний прояв людського буття та найголовніші цінності: свобода, безсмертя, тощо, які тлумачити як «природну» характеристику людини за допомогою чистого розуму неможливо. Потребувався кантівський практичний розум, який передбачає знання та слідування морально-етичним законам, бо інакше не можна сягнути успіху, гідного людини.

На жаль, сучасна людина все частіше і частіше керується законом: «В поті обличчя чужого будете їсти хліб» на відміну від морального біблійного закону: «В поті обличчя свого...». Це і є певне свідчення того, що «великі сурогати» стають сурогатом «великих цінностей» (Едгар Морен).

Слідування моральному закону пов'язане не тільки з свідомістю, розумом, скільки з совістю, з дотриманням тисячолітньої традиції, яка забезпечувала сенс людського існування, виконання обов'язку перед минулим і майбутнім, які до речі, сьогодні майже замінені метою, виправдовуючою будь-які засоби в поведінці багатьох людей. А мета завжди обростає логіко-раціональними поясненнями, які часто вихолошують першопочатковий смисл того, про що йшлося, а, значить, заводять в оману, відводять від істини. Наприклад, за багаторазовими визначеннями типу: незалежна, вільна, демократична, свята та ін. розмивається поняття Україна, бо в нескінчених словесних суперечках та змаганнях до неї насправді вже давно немає нікому діла. Починається служба раціонально-науково обґрунтованій меті, а не Україні, не за совість, а за користь. А така неперевершена цінність, як честь, яка була традиційною складовою шляхетного українського духу, зникає тому, що як казали Липинський та Донцов, правду сьогодні часто не тільки не кажуть, але й не вміють (або не хочуть) слухати.

І, врешті, якщо мати на увазі кризу засобів пояснення (розуміння) духовності, то не слід нехтувати, на мій погляд, і релігійно-містичною духовною традицією, бо вона саме та традиція, яка дарує людині віру, надію, любов (Ф. Аквінський), стверджуючи, що в людському дусі є божественне рухаюче начало, здатне перебороти непоправиме зло миропорядку, та традиція, яка не переставала дарувати людині надію та віру в необхідність опору тому відчуженню, яке закладене в природі, але підсилюється з розвитком цивілізації, яка виштовхує людину з Мирового лона!

До речі, сучасна не релігійна духовна традиція саме зі знищенням коренів відчуження передбачає духовний прогрес людства, як самодостатнє буття духовних цінностей (абсолютів) Істини, Добра, та Краси. Служіння одній тільки Красі, одному лише Добру, одній тільки Істині перестане бути різними способами духовного здійснення людини. Життя «моральне», життя «істинне» та життя «прекрасне» як поняття співпадають і змінять всю мотивацію поведінки і діяльності особистості. Це буде той стан, та ситуація, яку можна оцінити як творче переосмислення духовних основ, початок якого ми, здається, переживаємо зараз, Це вже не

перший фрагмент відповіді на останнє проблемне питання на початку статті, а саме: що ж відбувається в духовному житті людства і особистості сьогодні? Якщо є переоцінка цінностей, значить є криза, є бездуховність, є духовна скрута. Що ж потрібно робити для зміни становища, для духовного оновлення? На мою думку, не останнім повинно бути усвідомлення того, що духовні цінності за своєю природою є ніщо інше як загально-людські якості, критерії оцінки та самооцінки суб'єктів. Це буде сприяти наступному рядові усвідомлень типу: єдність людського роду, загальнозначимість іншого — іншої людини, іншої думки, іншого типу культури, іншої ментальності і т. ін. А тому, якщо в житті відсутні другоюдомінантність, ненаціленість на іншу людину, то ні про яку душевність і духовність не може йтися.

До речі, про самі поняття духовності, душевності та бездуховності. Духовність, хоч і не однозначно, правда, але все ж таки ми якось визначаємо: Психологічним змістом наповнюємо поняття душевності, задовольняючи більшменш наш пізнавальний інтерес та практичну потребу.

А що ж таке бездуховність? Тут теж хто у що гаразд. Але, на мою думку, найчастіше бездуховність розуміють як факт відсутності саме тих самосвідомості та системи ціннісної орієнтації, про які ми сказали на початку статті. Мені здається, що насправді це не завжди так. Є і самосвідомість, в наявності і цінності, але вони перевернуті, тому функціонально вони теж забезпечують мотивацію поведінки особистості, але в зворотньому напрямку. Буває і інша ситуація, а саме, бездуховність пов'язана зі станом неадекватного співвідношення вищих людських цінностей, або ж по-іншому духовних абсолютів, де кожен воює проти всіх, а всі проти кожного, коли відмежовані «Істина» від «Добра» й «Краси», «Добро» від «Істини» й «Краси», «Краса» від «Істини» й «Добра».

Хто ж ще винен, крім раціоналістичної духовної традиції в тому, що людина перебуває в стані духовної дисгармонії, тобто духовної скрути? Не останньої скрипки роль зіграв і освітянський процес, школа. Ми всі дуже добре знаємо, якою повинна бути сучасна освіта, сучасна школа.

Настільки добре, що вчитель з перших годин роботи в школі стрімголов потрапляє під владу імперативно-пануючої вимоги усвідомленого ставлення до духовного процесу. Тим не менш, саме в ньому приховується небезпека бути надто відданим справі.

В реальному житті освітянська робота, практика не та-

кий вже й необразливий процес. Часто-густо школа будь-яка навіть не обмовляється, де вона і тільки вона впускає в освітянський процес бездуховність. Вона лише зауважує на моменти, де, на її погляд, можливі прорахунки, виставляючи список рахунків соціально-економічній сфері та середовищу. А між іншим школа є не тільки носієм знань, але й займається в певній мірі духовним виробництвом. І це безперечно. Але треба визнати безперечність і того, що сьогоднішня школа в певній мірі займається і виробництвом бездуховності. Про це свідчить і так звана «тіньова педагогіка» (система психотехнічних засобів), і, що більш важливо, так це безпосередні принципи так званої «рентабельності» школи. Перш за все це принцип ефективності освіти. До чого він зводиться сьогодні? А до того, що на освітянському горизонті палахкотить лише необхідність засвоєння предмета, що вивчається. Щоб переконатися в цьому, досить вдатися до наших підручників, більшість з яких наповнена і переповнена різними типологізаціями, періодизаціями і т. ін. Реальність у них уніфікована, маркірована і т. п. Внаслідок цього формується стійкий соціальний рефлекс: все в житті повинно бути пронормоване, застандартизоване, замаркіроване. Такий світ — це світ не пізнання, а наслідку, а краще — «підслідний світ». Наукові теорії в освітянському процесі — це якісь монстри, бо думка, викладена в них, «не б'ється» і «не тріпоче».

Складається враження, по-перше, що ті, хто причетний до духовного процесу в освітянській роботі, презентують йому лише присвоєння та засвоєння знання. А як же бути з духовною свободою? По-друге, складається враження, нібито минув час інтересу до внутрішнього світу людини, його совісті, його релігійності, як історично обумовлених форм самовираження. Ми часто забуваємо про те, що якщо людина уподоблена Богу, то з нею не можна розмовляти виключно об'єктивуючою (науковою) думкою. З нею потрібно спілкуватися, як кажуть філософи, виключно екзистенційно. А останнє принципово відрізняється від мови описування об'єкта, бо передбачає, перш за все, людське самоусвідомлення, яке вміщує в себе не тільки знання, логіку та інтелект, а свою конкретну сутність, де, крім раніше вказаного, є і страх, і трепет, і подяка, і довіра, і найголовніше — відкриття собі Самого себе. В протилежному випадку людина розглядається як частина світу речей, бо цікавлять нас в ній частіше кількісні риси (успішність), а не якісні. Найбільший інтерес сьогодні викликає «людина-інтелектуал», хоч інколи навіть із відсутніми честю та совістю.

Що може означати сьогодні досвід якості? Теоретично — це ввімкнення людини в світ культури, практично — це повернення від телевізора і інших шоу до книги, від ментушні і поспіху — до нормального дозвілля і тиші, від сенсації — до роздумів, від ідеалу віртуозності — до високого мистецтва, від снобізму — до скромності, від недостатності почуття міри до поміркованості, бо пресичена утилітарною раціональністю людина здатна відмовитися не тільки від духовних цінностей, але й від, як кажуть, самого Бога.

Сучасна людина, покладаючись на можливість нагально забезпечувати будь-яку справу виваженням всіх варіантів, забула, що в вибогах діла не завжди лежить розум, думка, а ще й готовність інколи взяти на себе відповідальність, тощо. Люди думали, що за допомогою виключно розуму та права зможуть закріпитися в цьому світі, забезпечити собі життєві блага. Сьогодні йдеться про те, чи зуміємо ми врятуємо наші душі тому, що переконались, що багато де в чому буття людини визначається силами (цінностями), проти яких розум знесилений.

На мою думку, оте риторичне питання, яке часто звучить в освітянському процесі про місце та значення філософсько-гуманітарного пізнання, повинне канути в лету, бо саме в ньому в концентрованій формі відбито екзистенційно-антропологічну духовну традицію, як втілення людської природи в поєднанні з благодаттю, що забезпечує людині повноту гармонії, лад з самим собою та світом. Останнє означає, що в людині знаходяться в злагоді дух, розум, воля, емоції, почуття і т. ін., які керують моральністю, допомагають здійснювати добро.

Звичайно, не впадаючи в містику, а навпаки, маючи на увазі культурно-історичний досвід людства, відтворений в філософії, перш за все, можна чітко окреслити оптимістичні гуманістичні координати людського буття: людська воля, діяння, природно, повинні бути спрямовані на добро, повинні прийняти форму обов'язку. Моральний обов'язок повинна визнати кожна нормальна людина як неперехідну цінність, як духовну детермінанту людського способу вирішення постійно виникаючої напруги між тим, що ми є, і тим, чим ми повинні бути.

На мій погляд, саме визнання морального обов'язку як неперехідної цінності та духовної детермінанти дає появи дуже розповсюдженої сьогодні думки про такий засіб зняття напруги між тим, що людина є, і тим, чим вона повинна бути, як каяття. Сьогодні це поняття вийшло за межі виключно релігійно-містичної традиції.

Таким чином, екзистенційно-антропологічна духовна традиція пропонує самоздійснення та вдосконалення людини в контексті всіх вміщених в ній сутностей та благ: розум, вивчаючи природний та соціальний Всесвіт, підводить людину до усвідомлення принципів буття; за допомогою волі знімається напруга між суцим та належним, а моральні оцінки та цінності покращують саму суть людську, роблять людину кращою, збуджують в ній сонні можливості реалізації та самореалізації.

Культурно-історичним досвідом доведено, що тільки моральнісне зусилля духу робить людину щасливою, а не те, що багато де в чому визначає сьогоденішне наше життя: раціонально розрахована насолода, задоволення, як такі суб'єктивні блага, які забезпечують тільки ілюзію людського щастя, а не саме щастя.